

ВІДГУК
офіційного опонента Сабадаш Юлії Сергіївни на дисертаційну роботу
Волкової Галини Вікторівни «Ритуал у збереженні та трансляції
культурних цінностей», подану на здобуття наукового ступеня доктора
філософії за спеціальністю 034 – культурологія.

Однією із специфічних рис культурології – потужної складової сучасної гуманістики – є намагання залучити до дослідницького простору нові проблеми, які в попередні періоди залишалися на маргінесах гуманітарного знання. У контекст означеного потрапляє і проблема «ритуалу», що не сприймалася самодостатньою чи самоцінною, виступаючи – в кращому разі – як допоміжна.

На нашу думку, підтримки та позитивної оцінки заслуговує позиція Г. Волкової, котра не лише представила «ритуал» як об'єкт теоретичного аналізу, а й зосередила увагу на його здатності до «збереження», та «транслявання» культурних цінностей, що артикулює не тільки теоретичну, але й практичну сутність «ритуалу», дослідження якого розширює межі гуманітарного знання.

Слід підкреслити, що в логіці тих завдань, які на сучасному етапі вирішує українська гуманістика, а розширення меж гуманітарного знання можна розглядати як одне з її засадничих завдань, вкрай важливим є удосконалення понятійно-категоріального апарату культурології. Розуміючи це, Г. Волкова значну увагу приділяє не лише опрацюванню поняття «ритуал», а й визначенню статусу таких дотичних до нього понять як «традиція», «звичай», «обряд», «культ», «ритуальні практики». Оскільки частина з означених понять сформовані на потужному історико-культурному підґрунті, вони суголосні з понятійно-категоріальним апаратом культурології і повинні увійти у більш широкий науковий обіг.

Відштовхуючись від чітко окресленої мети дослідження, – «виявити культуротворчий потенціал ритуалу як символічної форми культури, що забезпечує збереження та трансляцію культурних цінностей, у тому числі через організаційно - виховні та мистецькі надбання» (див. с.20) – автор дисертації сформулювала шість завдань, які і стали підґрунтям задля представлення позицій наукової новизни (див. с.20–24). Практично усі позиції наукової

новизни отримали відповідне осмислення в тексті дисертації, матеріал якої відповідає заявленій спеціальності: 034 – культурологія.

Аналізуючи концептуальні засади дисертаційного дослідження Г. Волкової, слід підтримати правомочність розгляду «ритуалу» в контексті культурологічного підходу, а це, вочевидь, підтверджує відповідні тези наукової новизни роботи, зокрема, аргументованість твердження, що «культурологічну експлікацію поняття «ритуал» презентують наступні виміри: категоріальний, формотворчий, функціональний» (див. с. 22). При цьому, деталізація кожного з «вимірів», так би мовити, працює на подальше розкриття потенціалу «ритуалу» як культуротворчого феномену.

Доцільно наголосити: розглядаючи «ритуал» у контексті культурологічного підходу, Г. Волкова цілком справедливо зосереджує увагу на «міждисциплінарній парадигмі гуманітарного знання», трансформуючи цю загальну ідею у простір специфіки саме культурологічного аналізу. Як відомо, завдяки численним напрацюванням культурологів, «міждисциплінарність» атрибутовано сьогодні як один з його наріжних принципів. Водночас, слід враховувати, що українські науковці однозначно не приймають термін «міждисциплінарність», а користуються поняттями «міжнауковість» та «міжпредметність». Існування цих термінологічних розходжень, щодо визначення наріжної засади культурологічного аналізу, окреслені в матеріалах широкої дискусії, яка відбулася на сторінках журналу «Філософська думка» № 6, 2009 р. Опрацювання цього матеріалу, а також включення у відповідні підрозділи наукових розвідок таких відомих українських фахівців як І. Бондаревська, М. Бровко, Н. Жукова, Л. Левчук, О. Оніценко, В. Панченко, Р. Шульга адекватніше відтворило би дослідницький простір сучасної культурології.

Що ж стосується позиції Г. Волкової, то вона, з одного боку, досить переконливо реконструює позицію французького соціолога Еміля Дюркгейма, котрий інтерпретував «ритуал» як «засіб створення психологічного комфорту соціального буття» (див. с. 38), а з другого, – орієнтується – переважно – на західноєвропейську традицію, представлену роботами Е. Тейлора, А. Валлона, Б. Маліновського, А. Редкліф-Брауна, М. Мосса та іншими, наголошуючи на

різних сферах їх особистісних наукових інтересів, зокрема, історії, антропології, етнографії, соціології, етнології.

На наше глибоке переконання, таке бачення «міждисциплінарності» дещо деформує цей принцип культурологічного аналізу, оскільки його застосування передбачає використання різних гуманітарних наук задля виокремлення спільного дослідницького простору в процесі з'ясування якихось теоретично складних питань. Водночас, слід констатувати, що відтворення історико-культурних традицій осмислення як «ритуалу», так і його «функціональних обов'язків» опрацьовано дисертанткою досить ретельно і переконливо демонструє складний процес «входження» цього феномену в контекст сучасного гуманітарного знання (див. с. 30 – 47).

Принципове значення Г. Волкова надає аналізу «ритуалу» в знаково-символічному просторі культури, приділяючи цьому матеріалу окремий підрозділ (див. с. 56 – 72). Автор дисертації пропонує розглядати «ритуал» в якості «універсального символічно-культурного важеля, що впорядковує організацію соціальної взаємодії» (див. с. 56). При цьому, Г. Волкова як приймає, так і залишається в колі тієї інтерпретації «знаково-символічного простору культури», яка була напрацьована протягом ХХ століття в роботах Е. Кассіра, С. Лангера, К.-Г. Юнга та В. Торопова. Ми поважаємо право автора орієнтуватися на точки зору, саме цих авторів, хоча від середини 70-х років минулого століття, враховуючи процес утвердження філософсько-естетичних засад «постмодернізму», простежується корегування минулих підходів до «знаково-символічних» моделей. Цей процес зміни чи корегування теоретичного «руху» означеної проблеми – хоча б строкато – слід було б відбити в тексті дисертації.

Важливе теоретичне навантаження в розкритті й концептуалізації авторської позиції Г. Волкової, має постановка питання щодо функціональної спрямованості «ритуалу», яка активізує «механізм компенсаторності». Слід віддати належне автору дисертації, котра досить педантично відтворила процес становлення функцій «ритуалу», їх поступове як кількісне «накопичення», так і якісне «забезпечення». При цьому, Г. Волкова має рацію, коли проводить, так би мовити, селекцію «ритуалів» щодо історико-культурного становлення й

вироблення певних ознак, які дозволяють виконувати функції «стабілізації відносин, соціального контролю, передачі досвіду» (див. с. 85).

На нашу думку, цілком переконливо Г. Волкова показує єдність і відмінність релігійного та політичного ритуалів, які дотримуються чіткої моделі, що сформувалася завдяки багаторазовому відтворенню. У процесі аналізу та виявленні специфіки цих двох видів «ритуалу» автору дисертації доцільно було б опертися на потенціал поняття «канон», оскільки і релігійний, і політичний «ритуал» це канонізована форма «впорядкування соціальної взаємодії», яка витримала іспит часом і довела як свою етикетну, так і художню значимість.

Оскільки у назві дисертації зафіксована роль «ритуалу» не тільки у збереженні, а й щодо «трансляції» культурних цінностей, то цілком закономірно, що поняття «цінність» виступає об'єктом теоретичного аналізу. Як відомо, проблема цінності складна і суперечлива, яка й до сьогодні знаходиться в полі зору науковців. На жаль, автор дисертації в представленні ступеня опрацьованості цієї проблеми обмежився лише вкрай стислим оглядом історико-філософської традиції пояснення суті «цінності» І. Кантом та неокантіанцями (див. с. 96), а теоретичні тенденції осмислення «цінності» протягом другої половини ХХ – перших двох десятиліть ХХІ століття представлені позицією М. Кагана та В. Сіверса. Наразі, протягом означеного періоду цією проблемою – лише в межах української гуманістики – займалися значно більше філософів, естетиків та культурологів. На наше ж переконання, розгорнуте, персоналізоване представлення розробників тієї чи іншої проблеми дозволяє відтворити як її теоретичний «рух», так і інтенсивність науково-дослідної роботи, загалом.

Відтак, на прикладі позиції М. Кагана, автор дисертації фіксує «емоційність» та тяжіння до «узагальнюючих» тенденцій, властиві «ритуалу». Позитивним у розмислах В. Сіверса, на думку Г. Волкової, є наголос на «ідеальних цінностях культури». Об'єднує ж точки зору двох означених філософів те, що вони «наближаються до реалій «пограниччя» ідеальне-матеріальне в сутності людини...» (див. с. 100). Заявлені тези, виконують роль своєрідного «пластичного мосту» задля стислого, але цілком слушного

естетико-релігієзнавчого аналізу тенденцій розвитку не лише «ритуалу», а й «ритуаліки» – феномену культури, що носить процесуальний характер. Естетико-релігієзнавчі екскурси Г. Волкової відповідають засадничим вимогам здійснення аналізу на перетині двох гуманітарних наук, а саме: естетики та історії релігії.

Слід віддати належне автору дисертації щодо спроби включити в контекст розгляду емоційно-виразних чинників феномену «ритуал – ритуаліка» потенціалу не лише різних музичних жанрів – музикознавчий аспект представлений Г. Волковою досить виразно, – а й інших видів художньо-творчої діяльності, зокрема, «зображального мистецтва і літератури».

Оскільки автор дисертації вважає, що «культурний здобуток останніх десятиріч людства у шанстарному обсязі – це Спокута (правомис Г. Волкової – Ю.С.) гордого антропоцентризму Нового часу...» (див. с. 152), то цілком логічно, що її прискіпливу увагу привертають художні твори, переважно, межі XIX – XX століття, в яких присутній ритуал «оплакування героя (героїв)».

З точки зору автора дисертації, одним з найпопулярніших сюжетів від іконописної до модерністської традиції є «Спокута – сповідь», «каяття», який – в інтерпретації Г. Волкової – «прочитується» у творах Ф. Рабле, І. Тургенева, Т. Шевченка, М. Лескова, М. Гоголя, Ф. Достоевського, Л. Толстого, І. Буніна (див. с. 157 – 161). Оскільки Г. Волкова помилково приписує «Грапатовий браслет», за її характеристикою, «широко відомий твір» (див. с. 157) Олександра Купріна (1870–1938) авторству І. Буніна, то в переліку імен письменників, слід Буніна замінити Купріним. У дисертації представлені прізвища настільки різних письменників, творчість котрих спиралася на різні історико-культурні традиції, вони належали до різних релігійних конфесій чи були атеїстами: нам вкрай важко уявити, що вони відбивають якісь спільні тенденції.

Дисертаційне дослідження завершується «Додатками» (див. с. 218 – 261), які виконані відповідно вимогам, що висуваються до такої форми доповнення та коментування окремих розділів представленого тексту.

Загалом підтримуючи і позитивно оцінюючи концептуальні засади дисертаційного дослідження Г. Волкової, сформулюємо – окрім відмічених у

«Відгуку» дискусійних моментів – три зауваження, осмислення котрих, на нашу думку, сприятиме подальшій науковій роботі автора дисертації:

1. Г. Волкова непомірно велику увагу приділяє теоретичній позиції Еміля Дюркгейма (1858–1917) – відомого соціолога, засновника французької соціологічної школи. Його ідеї, представлені – переважно – з посиланням на одну-дві роботи, набувають в дисертації чи не наріжного методологічного значення (див. с. 37 – 40, 77, 90 – 95, 97 – 98, 122). Концепція Дюркгейма, яка мала розголос на межі XIX – XX століття, протягом більше як ста років присуття на європейських теренах, послідовно опрацьована і українськими науковцями. На початку XXI століття, окремі тези французького соціолога, враховуючи досягнення соціологічного методу в сучасній гуманістиці, якщо і не спростовуються, то сприймаються як застарілі.

2. Протягом усього тексту дисертації автор оприлюднює тези, які, з одного боку, вочевидь, несуть теоретичне навантаження, а з другого, – залишаються не достатньо розкритими чи хоча б прокоментованими. Такі фрагменти у дисертації не дозволяють адекватно зрозуміти точку зору автора. Так, на стор 56 можна прочитати наступне: «Культура людства як явище надбіологічне, в певному розумінні, є протилежною природі, оскільки створюється діяльністю та помислами людей, які створюють для себе особливий світ, відмінний від природнього». Двічі вживши в одному реченні слово «створює», дисертантка, по-перше, продемонструвала порушення стилістичного викладу власної думки, а по-друге, відкрила для опонента можливість висувати цілу низку питань, які легко спростовують цю тезу. Нормативи «Відгуку» не дозволяють нам розширити приклади подібних тез, які є в тексті дисертації, проте такі, дещо претензійні, твердження, вимагають значно ґрунтовнішого опрацювання.

3. Не можна оминати увагою той факт, що визначення «культурної цінності» – у «Відгук» ми показали значення цієї проблеми для представлення концептуальних засад дисертаційного дослідження – подається з посиланням на довідкове джерело, а саме: «Большая юридическая энциклопедия. – Сост. А.Б.Барихин. – М.: 2010 (див. с. 96). Слід підкреслити, що автор дисертації неодноразово звертається до словників, енциклопедій (див. «Список

використаних джерел»: позиції № 6, 7, 33, 34, 73, 86, 114, 115, 157, 175, 178, 181, 197, 210, 222, 239). Залишається незрозумілим, чому серед такої кількості традиційної та авторської довідкової літератури, Г. Волкова дає визначення «культурних цінностей», посилаючись на текст юридичної, а не філософської чи культурологічної енциклопедії?

Слід зазначити, що дисертація Г. Волкової є самостійним, завершеним – у межах заявленої мети – дослідженням, основні висновки якого відбивають положення наукової новизни. Робота виконана на належному науково – теоретичному рівні. Ступінь апробації авторської концепції заслуговує на позитивну оцінку.

На нашу думку, дисертація «Ритуал у збереженні та трансляції культурних цінностей» відповідає вимогам, що висуваються до робіт такого типу, а її автор – Волкова Галина Вікторівна – заслуговує щодо присвоєння наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 034 – культурологія.

Сабадан Юлія Сергіївна
офіційний опонент,
доктор культурології, професор,
завідувач кафедри культурології та інформаційної діяльності
Маріупольського державного університету

*Особистий підпис
Ю.С. Сабадан засвідчує*

Відомий секретар

*Підпис ради МДУ
Филологія ТМД*

